

*Ярешко Д. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ КІНЦЯ XVII – ПОЧАТКУ XVIII СТОЛІТТЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПРИЙНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЇ ПИЛИПА ОРЛИКА

У статті розглядається суспільно-політичний стан українських земель кінця XVII – початку XVIII століття та його вплив на написання “Договорів та постанов” 1710 р. Особливу увагу звернено на відносини між гетьманом, старшиною та козацтвом. Наведено аргументи на користь появи “Конституції 1710 року” як відображення тогочасного стану суспільства.

Ключові слова: “Договори та постанови” 1710 р., Конституція, Іван Мазепа, Пилип Орлик, суспільно-політичний стан.

Питаннями причин написання “Договорів та постанов 1710 року”, повна назва – “Договори и постановления Правъ и вольностей войсковыхъ межи Ясне вельможнымъ Его милостю паномъ Филиппомъ Орликомъ новоизбраннымъ Войска Запорожскаго Гетьманомъ, и межи Енеральными особами, полковниками, и тымъ же Войскомъ Запорожскимъ с полною зъ обоихъ сторонъ обрадою Утвержденные при вольной елекції формальною присягою отъ тогожъ Ясне вельможнаго гетмана Потверженные...” [2, с. 19] 5 (16) квітня 1710 року (далі – Конституція), не дивлячись на багатомісячну історію досліджень науковці займаються і по сьогодні.

Як відомо дана пам’ятка була написана в двох варіантах, латиномовному та старослов’янському, що в свою чергу спричинило безліч різних трактувань вчених тих чи інших понять, пов’язаних з перекладом тексту документу. Першим, хто започаткував дослідження Конституції був А. Скальковський [9], нині ж дослідників конституції, причин її написання та джерел конституції не стає менше, зокрема, це праці О. Кресіна [5, 6], В. Кононенка [4] тощо. Зокрема, під час дослідження передумов написання та прийняття Конституції Пилипа Орлика, науковці зосереджують свою увагу переважно на самій постаті автора документу, його стосункам з Мазепою, С. Лещинським, Карлом XII, турецьким чи кримським ханом тощо. Інші ж, навпаки прагнуть відійти від постаті Пилипа Орлика та зосереджують свою увагу внутрішніх та зовнішніх факторах, які сприяли написанню Конституції, зокрема, вчений О. Кресін, вважає, що “однією з найважливіших подій, що пояснюють причини появи Конституції 1710 року та стали безпосередньою її передумовою..., була суперечка та судовий процес між Андрієм Войнаровським та українською старшиною восени 1709 року” [6, с. 198].

В статті автор акцентує свою увагу на суспільно-політичному та економічному стані українських земель в кінці XVII – початку XVIII століття та визначає їх роль у написанні та прийнятті Конституції.

Вивчаючи цей період в історії України можна дійти висновку, що це був дійсно складний час, час коли український народ не мав єдності, був виснажений політикою Москви, міжусобицями козацької старшини та Північною війною, який не дарма називають Руїною. Всі ці події спричинили появу Конституцію, адже мали на меті

унормувати правові відносини між гетьманом, генеральною старшиною та населенням.

В цій статті автор ставить перед собою наступні завдання:

1. Розкрити стан суспільства (політичний, соціальний та економічний) Правобережної та Лівобережної України.

2. Проаналізувати внутрішню та зовнішню політику І. Мазепи, виявити її вплив на прийняття Конституції.

3. Визначити роль суспільства як головного чинника написання та прийняття Конституції.

4. Здійснити аналіз факторів, (зокрема суспільних), які перешкодили подальшому впровадженні дії Конституції на українських землях.

Отож зупинимось на тому, якою була Україна в кінці XVII – початку XVIII століття? Передусім хочемо зазначити, що об'єднання Правобережжя та Лівобережжя фактично не було, не було і єдності між населенням. Гетьмани Лівобережжя, такі як Самойлович і Мазепа продовжували політику своїх попередників. В свої політиці вони орієнтувалися на московське правління, яке в свою чергу зменшувало політичні свободи України шляхом підкупу старшини. Витворити на Україні поміщицьку верству, закріпостити їй селянську людність – се значило зблизити” приподобити Україну до такого ж поміщицького, невільничого ладу Московщини [1, с. 363].

Дані дії московського царя збільшували недовіру українського народу до своїх гетьманів. Політика Москви була більш прагматичною і орієнтувалася саме на здобрення старшини, тим самим вони усували ще одну проблему – народне повстання, адже роздаючи маєтності, титули і посади місцевим старшинам, останні докладали всіх зусиль щоб втримати їх і догодити царю. Таким чином, козацька старшина стала повністю залежною від царя і своїми діями повністю йому потурала.

Фактично зайнявши місце польської шляхти, козацька старшина, як уже згадувано, вважала себе також за панську верству, що має стати на місце шляхти [1, с. 363]. Таки чином, козацька старшина у нелегітимний спосіб отримала привілейоване становище у суспільстві, що в свою чергу ще більше посіяла розбрат у суспільстві.

Ясна річ дана ситуація негативно сприймалася селянством, яка ще пам'ятала панське безчинство. Селянство з недовірою ставилося до Мазепи та його оточення, однак не бачила в тому дій московського царя.

Не менш складною ситуацією було становище простого козацтва. Так наприкінці XVII століття старшина фактично усунула козацькі маси від прийняття важливих рішень. До послаблення ролі козаків призвели також економічні труднощі та безперервні війни кінця XVII – початку XVIII століття [3, с. 50]. Як зазначає Н. Яковенко, переживши бурю соціальних потрясінь, розірване коло знову замкнулося, і соціальні відносини повернулися до звичної моделі підданства, яка існувала в переддень Хмельниччини. Зрозуміло, це не додавало популярності серед простолюду ні Мазепі, якого у народі завжди називали *ляхом*, ні його старшинському оточенню [12, с. 270].

Яскравим прикладом реакції на дії старшини тому числі І. Мазепи, були повстання під проводом Палія та Петрика. Як вже було зазначено, між українським народом не було єдності, різними шляхами йшов розвиток Правобережжя,

Лівобережжя та Запорізької Січі.

Соціальний спротив “новим багатим” знайшов яскравий вираз у бунті 1692 р. військового канцеляриста Петрика (Петра Іваненка), який за допомогою запорожців і хана намагався здійснити антигетьманський переворот, розсилаючи з Січі закличні універсали і щедро пересипаючи антимосковські заклики [12, с. 270]. Ще одним свідченням незадоволення стану суспільства є листи кошового Гусака до Мазепи, в яких він дорікає, що тепер в Гетьманщині бідним людям стало гірше як за Ляхів, бо кому й не треба і той завів собі підданих, щоб йому сіно й дрова возили, в печах палили, стайні чистили (зовсім так, як нарікали на Поляків перед повстанням Хмельницького) [1, с. 370].

Однак планам Петрика щодо об'єднання українських земель під патронатом Криму не судилося здійснитися. Козаки хоч і були незадоволені тодішнім перебігом подій, все таки не підтримали Петрика. В 1693 і 1696 р. Петрик пробував ще підняти Україну, але був вбитий.

Не дивлячись на поразку планів Петрика, Січ залишалася пристанищем для незадоволеного народу, туди, попри заборону Мазепи, з'їжджалися бідняки з обох берегів.

Подібна ситуація розвивалася на Правобережжі. З 1689 року незадоволений народ почав долучатися до фастівського полковника С. Палія, який намагався повстати проти Речі Посполитої.

Ставши народним героєм, С. Палій становив серйозну загрозу для І. Мазепи. Усвідомлюючи це, останній усілякими способами намагався позбавитися конкурента. Дії С. Палія підбурювали народ не тільки проти поляків, але й проти старшини, дорікаючи їм тим, що не дбають за свій народ, відсторонилися від нього.

Розпочавши повстання, його керівники намагалися якомога швидше отримати допомогу від І. Мазепи та російського уряду. Самусь тричі звертався до лівобережного гетьмана, засвідчуючи готовність козаків прийняти підданство царя та визнати владу І. Мазепи, і просив його надіслати на допомогу козацький полк. З подібними проханнями звертався до І. Мазепи також С. Палій.

Однак, події Північної війни та плани І. Мазепи не співпадали з повстанцями. Відчуваючи сильну конкуренцію та перебуваючи в залежності зовнішньополітичного становища (Петро I та Август II виступали союзниками у війні проти Швеції [7, с. 120]) І. Мазепа не допоміг С. Палію.

Усунувши С. Палія, І. Мазепа фактично став гетьманом об'єднаної України. Є підстави стверджувати, що всупереч постійному тиску з боку царату та домаганням польського панства, він не поспішав сприяти поновленню польського панування (хоча й видавав універсали про підданство селян і міщан шляхті). Його похід влітку-восени 1705 р. до західних кордонів етнічної України сприяв розгортанню національно-визвольної й соціальної боротьби, формуванню козацького адміністративно-територіального устрою на терені Правобережжя (Брацлавщина, Київщина, Летичівський повіт Подільського воєводства) [10, с. 205].

Події Північної війни негативно позначилися на українському народі, адже попри шалені втрати козаків, дії Петра I руйнували засади автономності, прикладом того, є те, що цивільне українське населення повинно було утримувати московські війська та працювати на спорудженні військових укріплень [3, с. 51].

Глуха ненависть старшини, на очах якої руйнувалося козацьке військо, нищилися багатства української землі і обмірковувалися шляхи ліквідації решток її незалежності, поволі доходила критичної межі. Одні, як запорожці, вважали Мазепу вітчимою України, царським запродавцем, котрий живе в Москві, тільки тінь його в Україні. Інші покладали надію на гетьманську ініціативу [12, с. 273].

Мазепа усвідомлюючи можливі наслідки війни та знаючи про наміри старшини шукати нової допомоги у боротьбі проти Москви. Так старшина розділилася на два табори: одні хотіли залишитися у складі Речі Посполитої, інші ж шукали союзу з Кримом та Портою, все ще вагався прийняти кардинальні рішення.

Мазепа бачив, слухав, вагався і вичікував. Як ніхто зі старшини, він розумів, що ні перемога Росії, ні перемога Швеції та підтримуваної нею Польщі не обіцяє Україні добра. З осені 1705 р. за посередництвом тітки нового короля княгині Анни Дольської, що стала його кумою в Дубні під час походу на Правобережжя, Мазепа починає обережне листування зі Станіславом Лещинським. Ймовірно, на початку 1707 р. до цих контактів долучився і Карл XII. Прямої інформації про посередницькі переговори, які точилися між Мазепою, Карлом XII і Лещинським, не збереглося: вони були настільки втаємниченими, що навіть Георг Нордберг, сповідник і майбутній біограф Карла, передає їхній зміст досить плутано.

Дату перелому, що стався в душі обережного гетьмана, зафіксував його найближчий спільник Пилип Орлик. Як він згодом детально опише, 27 вересня 1707 р. посланець приніс Мазепі два чергові листи, зашиті у шапці – від княгині Дольської і від короля Станіслава, де повідомлялося, що проект договору готовий, слово за гетьманом [12, с. 273].

Підписана у 1708 році угода нагадувала Гадяцький договір 1658 року, подібно до неї передбачалося створення трієдиної федеративної держави, де українські землі виступали в якості Великого князівства Руського в складі Речі Посполитої, а гарантом дотримання пунктів угоди виступав шведський король.

Як нам відомо цим домовленостям не судилося бути втіленими в життя, першопричиною цього була непослідовна політика І. Мазепи, яка була зосереджена на вузьке коло старшини, а не народні маси, які так довго мріяли про незалежність. Іншим чинником стали прорахунки безпосередньо щодо тактики ведення війни.

Як зазначає Смолій подальша агітаційна діяльність гетьмана на терені Лівобережжя зазнала повної невдачі. І справа тут була не лише в деморалізуючих наслідках царського терору, хоча він справді нагнав жаху на різні верстви українців. Причини невдачі лежали глибше, а саме у психологічному стані українського суспільства та наслідках соціально-економічної політики гетьманського уряду. На початок XVIII ст. через різні обставини (насамперед через згасання національної ідеї й жорстокі міжусобиці) пришвидшується процес формування психологічного типу “малороса” з його здатністю будь-якої миті пожертвувати в ім'я особистої (здебільшого матеріальної) вигоди національно-державними інтересами. Особливого поширення тип “малороса” набув серед еліти. Вже на початку 60-х рр. XVII ст. козацька старшина, прагнучи стати землевласниками, стала втрачати державотворчий потенціал. Що ж стосується початку XVIII ст., то навіть та її частина, котра сповідувала ідеї самостійництва (за незначним винятком), вже не мала волі до боротьби за її реалізацію й при найменшій загрозі власному життю психологічно була

готова поступитися нею задля збереження існуючого соціального статусу та матеріального становища родини [10, с. 212-213].

Програвши Полтавську битву 1709 року та шукаючи захисту у своїх нових соратників, гетьман І. Мазепа помер на чужині, однак смерть гетьмана ще більше погіршила становище.

В науковій думці є прихильники того, що саме смерть І. Мазепи стала поштовхом до написання Конституції 1710 року, яка мала врегулювати право спадкування майна гетьмана, так як за життя не було складено заповіту, а найближчим родичем був його небіж Андрій Войнаровський, спричинило незадоволення старшини, яка в свою чергу прагнула отримати свою частку в спадщині (мається на увазі частку майна, яка складала кошти Війська Зопорізького). Зокрема, О. Субтельний зазначає, що в козацькій Україні погано розрізняли приватну й громадську власність [11, с. 54]. Такої ж думки дотримується О. Оглоблін, – приватний скарб гетьмана не був як слід відокремлений від Генерального скарбу. За мирних часів це можна було ще якось регулювати й контролювати, але під час війни з Москвою і на еміграції рештки... українського державного і приватного гетьманського скарбів так перемішалися, що годі було встановити докладно, що куди належало [8, с. 378]. З метою врегулювання даної ситуації було створено “Бендерську Конституцію”, а П. Орлика обрано гетьманом.

Продовжуючи вірити у відновлення незалежності, П. Орлик продовжував вести активну зовнішню політику, шукаючи все нових і нових союзників. Однак Конституція так і не набула поширення, в силу зовнішніх та внутрішніх факторів.

Підсумовуючи вищесказане, можемо дійти висновку, що не дивлячись на велику кількість досліджень Конституція 1710 року залишається невичерпним джерелом для нових наукових досліджень. Аналізуючи праці науковців, які на перший план висувають різні першопричини написання та прийняття Конституції, можна з впевненістю сказати, що першопричин є декілька. В даній статті проведено дослідження саме суспільно-політичного стану українського народу, як одного з головних факторів написання Конституції.

Використані джерела:

1. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України з додатками та доповненнями / М. Грушевський / укл. Й. Й. Брояк, В. Ф. Верстюк. – Донецьк : ТОВ ВКФ “БАО”, 2006. – 736 с.
2. *Договори і постанови / упорядник О. Алфьоров.* – Наукове видання. – К. : Темпора, 2010. – 156 с.
3. *Дорошенко Д. І.* Нарис історії України / Д. І. Дорошенко ; передмова І. О. Денисюка. – Львів : Світ, 1991. – 576 с.
4. *Кононенко В.* Політико-правові витоки “Договорів та постанов 1710 р. // Україна в Центрально-Східній Європі. – Вип. 12-13. – К., 2013. – С. 297-322
5. *Кресін О. В.* “Мазепинці”: державність і суверенність / О. Кресін // Гетьман. Шляхи: Науково-популярне видання / упорядн. Ольга Ковалевська ; автор. колектив О. Кресін, С. Павленко, О. Сокирко, В. Станіславський. – К. : Темпора, 2009. – С. 229-247.
6. *Кресін О. В.* Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття : монографія / О. В. Кресін. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 468 с.
7. *Крупницький Б.* Гетьман Мазепа та його доба / Б. Крупницький. – К. : Україна, 2003. – 240 с.
8. *Оглоблін О.* Гетьман Іван Мазепа та його доба / О. Оглоблін. – Нью-Йорк – Париж – Торонто : Записки наукового товариства імені Т. Шевченка, 1960. – Т. 170. – 410 с.

9. Скальковський А. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького / А. Скальковський. – Дніпропетровськ : Січ, 1994. – 678 с.
10. Смолій В. Українська державна ідея XVII–XVIII століть : проблеми формування, еволюції, реалізації / В. Смолій, В. Степанков. – К. : 1997. – 368 с.
11. Субтельний О. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1994. – 240 с.
12. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття / Н. Яковенко. – К. : Генеза, 1997. – 312 с.

Ярешко Д. В. *Общественно-политическое состояние украинских земель конца XVII – начала XVIII века и его влияние на принятие Конституции Филипа Орлика.*

В статье рассматривается общественно-политическое положение украинских земель конца XVII – начала XVIII века и его влияние на написание “Договоров и постановлений” 1710 года. Особое внимание обращено на отношения между гетманом, старшиной и казачеством. Приведены аргументы в пользу появления “Конституции 1710 года” как отражение тогдашнего состояния общества.

Ключевые слова: “Договоры и постановления” 1710, Конституция, Иван Мазепа, Филипп Орлик, общественно-политическое положение.

Yareshko D. *Socio-political situation of the Ukrainian lands late XVII – early XVIII century and its influence on the writing of The Constitution of Pylyp Orlyk.*

In paper have been indicated the socio-political situation of the Ukrainian lands late XVII - early XVIII century and its influence on the writing of “Treaties and Covenants” of 1710 year special attention paid to the relationship between the hetman, officials and cossack. An argument in favor of a “Constitution of 1710” as a reflection of the state of contemporary society.

Key words: “Treaties and Covenants” of 1710 year, the Constitution, Ivan Mazepa, Pylyp Orlyk, the socio-political situation.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 35.077.7+342.922

Білозьоров Є. В., Кривицький Ю. В.
Національна академія внутрішніх справ

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК УЧАСНИКІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

У статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти реформування діяльності органів місцевого самоврядування як учасників адміністративного судочинства. Проаналізовано фактори, які впливають на підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання участі органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб в адміністративному судочинстві. Особливу увагу приділено дослідженню напрямів вдосконалення діяльності цих суб'єктів як учасників адміністративного судочинства.

Ключові слова: адміністративне судочинство, органи місцевого самоврядування, адміністративно-правовий статус, учасники адміністративного судочинства, реформування, діяльність.